

УДК 94(436)“1913/1914”
DOI: 10.17223/18572685/34/2

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ РУСИНІВ ЗА ВІРУ В АВСТРО-УГОРЩИНІ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ДО 100-РІЧЧЯ ДРУГОГО МАРАМОРОШ-СИГОТСЬКОГО ПРОЦЕСУ 1913-1914 рр.)

Ю.В. Данилець

Ужгородський національний університет (Україна)
e-mail: jurijdanilec@rambler.ru

Авторское резюме

В статье рассматривается подготовка судебного процесса против православных, анализируется ход судебного заседания, изучается правильность приговора. Главная задача судебного процесса – осудить православных за государственную измену и деятельность в пользу России. Автор собрал сведения и дал анализ методам досудебного следствия венгерской полиции, назвал главных зачинщиков преследования крестьян, установил имена свидетелей и подсудимых. Судебный процесс не остановил православие, а только усилил это явление.

Ключевые слова: православие, православные, судебный процесс, Закарпатье, Мараморош-Сигот, Алексей (Кабалюк).

Persecution for the faith Ruthenians in Austria-Hungary before World War (100th Anniversary of the Second Marmarosh-Sighet Trial 1913-1914)

Ju.V. Danylec'

Uzhgorod National University (Ukraine)
e-mail: jurijdanilec@rambler.ru

Abstract

The article discusses the process of preparation of the judicial process against the Orthodox, reviews the trial, studied the correctness of the verdict. The main task of the judicial process - to condemn the Orthodox for treason and activities for the benefit of

Russia. The author collected data and analyzed the methods of pre-trial investigation of the Hungarian police, called the main instigators of the persecution of the peasants, set the names of witnesses and defendants. The trial did not stop the Orthodox, but only reinforced this phenomenon.

Keywords: Orthodoxy, Orthodox, litigation, Transcarpathia, Maramaroch-Sigot, Alexis (Kabalyuk).

Православний рух серед русинів Австро-Угорської імперії розпочався на початку XX ст. Він був спричинений цілим рядом факторів соціально-економічного та політичного характеру. Не маючи православного духовенства, православні не могли розгорнути широкої місіонерської роботи, початково рух був локальним, обмежувався лише декількома населеними пунктами. Якісно новий період в історії православного руху пов'язаний з іменем Олександра Івановича Кабалюка, який походив з простої родини лісоруба з гірського с. Ясіня (нині смт. Ясіня Рахівського р-ну). О. Кабалюк приєднався до православного руху в 1905 р. і через невеликий час став його головним провідником. Після паломницьких подорожей до Маріяповчі, Сучави та Біксаду він поставив собі мету здобути богословську освіту та отримати священицький сан. У 1905 р. О. Кабалюк познайомився з Олексієм Геровським, за спогадами Геровського він організував поїздку Кабалюка до Києва. Наступного 1906 р. О. Кабалюк зустрівся з митрополитом Київським Флавіаном (Городецьким) та єпископом Житомирським Антонієм (Храповицьким), яким розповів про православний рух на його батьківщині¹.

Незважаючи на пильний контроль поліції та греко-католицького духовенства, православний рух поширився на ряд сіл: Кошельово, Березово, Липча, Нижній Бистрий, Горінчово, Теремля, Крива, Бедевля, Білки, Осій, Ільниця, Дулово, Довге, Заднє, Олешник². 27 листопада 1906 р. відбулася нарада греко-католицьких священиків Березького дистрикту в с. Дунковиця³. Збори прийшли до висновку, що в більшості сіл збирання церковних натуральних податків, через бідність населення, спричиняє значні труднощі та використання сили світських чиновників. Це явище породжує ненависть народу, населення дивиться на священика не як на духовного отця, а бачить у ньому ворога. Священики просили єпископа, щоб він домігся від державної влади підвищення їх утримання у зв'язку з ростом цін. Таким чином, уніатське духовенство розуміло, що бідне населення не в змозі платити великі церковні податки та намагалося ці зобов'язання перекласти на державу.

5 червня 1908 р. в Іршаві відбулося судове засідання, присвячене питанню поширення православного руху в окрузі, яке прийшло до висновку, що православний рух є небезпечним, тому проти нього

необхідно вести боротьбу з залученням державної влади⁴. 19 червня 1908 р. греко-католицький священик з с. Білки Аладар Романець у листі до мукачівського єпископа повідомляв, що в районі сіл Білки та Сільце, за сприяння Олександра Кабалюка та Дмитра Бабинця, поширюється православний рух. Священик пропонував вислати єпископського представника у комітати Мараморош, Берег, Угоч та Унг з метою перевірки та вилучення з греко-католицьких церков книг «схизматичного» змісту⁵. Але єпископ відкинув згадану пропозицію, наголосивши на тому, що вилучення заборонених книг із церков доручено районним протоієреям⁶.

Під час проведення таємних зборів у 1907 р. у с. Ільниця було вирішено відправити О. Кабалюка на гору Афон. Він разом із прочанами відвідав Єрусалим, Назарет, Вифлеєм та вклонився святим місцям. У Свято-Пантелеймонівському руському монастирі на Афоні О. Кабалюк 8 липня 1908 р. прийняв православ'я⁷. На честь цієї події монах Денасій згодом написав книгу, що мала поширення і на Закарпатті. У 1909 р. у м. Хуст в будинку Михайла Палканинця відбулися збори, на яких були присутні представники від православних громад з Ільниці, Осою, Білок, Великих Лучок. Учасники зібрання прийшли до одностайного рішення про необхідність висвячення православного священика. Після слухання доповіді братів Геровських на місіонерському з'їзді в Києві 1908 р. вищими духовними органами було прийнято рішення дозволити православним з Угорської Русі здобувати богословську освіту в Свято-Онуфріївському монастирі. Цей монастир знаходився в Бельському повіті Люблінського воєводства, за два кілометри від с. Яблочин (сучасна територія Польщі). Саме сюди за сприяння архієпископа Холмського Євлогія (Георгієвського) приїхав О. Кабалюк⁸. Після закінчення монастирських богословських курсів 15 серпня 1910 р. Кабалюка висвятили в ієромонахи з іменем Олексій⁹. У цьому ж році до Свято-Онуфріївського монастиря були прийняті Василь Вакаров, Василь Кемін, Михайло Мачка, Серафим Броді¹⁰. Після рукоположення в сан їх забезпечували необхідним церковним начинням, книгами та відправляли в села, де відбулося відродження православ'я. У спогадах архієпископ Євлогій (Георгієвський) дав високу оцінку діяльності Кабалюка: «Карпато-руський селянин Олексій (Кабалюк) – один із тих, котрі всією душою прагнули до повернення в лоно православної церкви»¹¹.

Прийнявши російське підданство й отримавши відповідні документи, Кабалюк відправився знову на гору Афон, щоб обміняти свої російські чернечі папери на афонські, що давало б змогу без перепон повернутися на батьківщину з грецькими місіонерськими документами. Після оформлення документів, які свідчили, що він є співбратом Свято-Пантелеймонівського монастиря, Олексій (Кабалюк)

звернувся до патріарха Константинопольського Іоакима з проханням про призначення його православним священником. Патріарх порадив йому звернутися до карловацького патріарха, у віданні якого знаходилися православні громади Австро-Угорщини¹². Маючи «похідну церкву», Олексій провів перші богослужіння в будинку Івана Хоми в Мукачеві, де охрестив 60 дітей з Великих Лучок. Жителі цього села намагалися законним шляхом домогтися призначення о. Олексія своїм священником. Для цього вони переписали на нього будинок та на сільських зборах прийняли до сільської громади. Але сільський нотар не підтримав рішення громади. Він звинуватив Кабалюка в агітації проти греко-католицької церкви, заарештував і відправив до мукачівської в'язниці.

У 1911 р. Олексій (Кабалюк) зустрівся з сербським патріархом Лукіаном (Богданович), котрий призначив його помічником до православного священника в Мішкольці грека Гавриїла (Аурела) Мотина для православних сіл Великі Лучки та Іза¹³. За повідомленням газети «Máramarosí Független Ujság» 10 лютого 1912 р. Кабалюк, маючи супровідний лист з Мішкольця, приїхав до Ізи, де наступного дня проводив богослужіння. Угорські жандарми взяли його під арешт і тримали доти, поки окружний суддя не дозволив проводити священнику релігійну діяльність на три дні¹⁴. За цей час він освятив молитовний будинок, охрестив близько 200 дітей, повінчав 19 подружніх пар і причастив у загальній сповіді 1300 вірників¹⁵. На свято Великодня 1912 р. селяни самі служили службу і святити паски, бо староста заборонив їм запросити священника з Мішкольця. Під час святкування жандарми робили в селі обшуки, намагаючись схопити православного священника. Щоб не допустити приїзд до с. Іза жителів навколишніх сіл, поліція перекрила всі шляхи до населеного пункту. 14 червня 1912 р. «Русская Правда», посилаючись на угорські газети, повідомила, що в Угорській Русі дев'ять сіл заявило про перехід у православ'я. Угорська влада провела масові обшуки та арешти в Ізі, Липчі, Терєблі, Хусті, Уйбарові (нині Новобарово). Було конфісковано чимало книг релігійного змісту та накладено штрафи від 50 до 100 крон¹⁶. 17 червня 1912 р. співробітники поліції та прикордонної служби провели обшук в будинку Олексія (Кабалюка) у с. Ясіня. Вони вилучили з домової церкви чашу, священницький одяг, книги та опечатали двері. Ієромонах Олексій після цього випадку виїхав до США, де проводив місіонерську роботу серед русинів-емігрантів.

Після смерті уніатського єпископа Юлія (Фірцак) на посаду мукачівського владики було призначено Антонія (Паппа). 28 квітня 1912 р. в Мараморош-Сиготі відбулося зібрання греко-католицького духовенства. Воно звернулося до уряду з проханням придушити православний рух. Наджупан Марамороського комітату барон Жигмонд

Перені пообіцяв здійснити акцію проти православ'я і розпочав в 1912 р. підготовку нового судового процесу¹⁷.

За ініціативи греко-католицького священика с. Іза Андрія Азарія було порушено кримінальну справу проти жителів села за підозрою у підробці документів¹⁸. У зв'язку з тим, що суд прийшов до висновку, ніби підроблені свідоцтва про перехід у православ'я надійшли до священика Гавриїла Мотина у Мішкольц, то справу було переведено у відання королівського прокурора у згадане місто. Вивчивши обставини слідства прокурор Бульовскі 26 квітня 1911 р. припинив розслідування за кримінальною справою Петра Кашко та його співучасників у зв'язку з відсутністю складу злочину. Прокурор наводив ряд обґрунтувань, на основі яких було прийнято рішення. Наприклад, Іван Чопей та 821 його співучасник із с. Іза висловили бажання з греко-католицької церкви перейти у православну. Для здійснення свого бажання вони намагалися дотримуватися формальностей, передбачених законом, але священик Андрій Азарій всіляко цьому перешкоджав. Він відмовлявся прийняти вірників, ховався від них на квартирі та в церкві¹⁹. Ця ситуація змусила селян спостерігати за священиком. Коли Андрій Азарій у особистих чи церковних справах покидав будинок, тоді вони невеликими групами підходили до нього, у присутності двох свідків і заявляли про бажання переходу. Однак священик не брав ці заяви до відома і відмовлявся видавати свідоцтва. Після цього свідки самі оформляли свідоцтва, вказуючи, що названі у документі особи двічі зверталися до священика у справі переходу, і той відмовився їх прохання задовольнити. Далі у документі є твердження, що православний священик Гавриїл Мотин, прийнявши посвідчення про перехід, заявив хустським повітовим органам про перехід частини селян Ізи в православ'я. Місцеві повітові органи прийняли це повідомлення із засторогою, а після допиту Андрія Азарія прийшли до висновку, що посвідчення є фальшованими²⁰. Під час проведення слідства Андрій Азарій частково змінив свідчення, переконуючи, що селяни у складі 410 осіб дійсно просили на вулиці відпустити їх із складу греко-католицької церкви, але ніхто не вимагав посвідчення про заяву. Він також визнав, що наприкінці лютого 1910 р. група селян повторно заявляла про свій вихід з унії та просила свідоцтва, але він наказав прохачам трохи зачекати з рішенням²¹. Таким чином, стає зрозумілим, що священик не хотів підтверджувати право переходу у православ'я і намагався відстрочити цю подію. Прокурор приходить до висновку, що селяни, розуміючи, що священик не видасть їм посвідчення у будь-якому випадку, скористалися положеннями закону правильно. Другою причиною припинення судового розгляду прокурор вважав те, що позаяк факт фальсифікації документів не доведено, тому треба відкинути звинувачення в тому,

що «греко-католицька церква потерпіла значні матеріальні збитки, бо втратила велику кількість своїх віруючих – платників податків, проте ті збитки виникли не через те, що вірники вийшли на підставі «піддроблених посвідчень», а тому, що вийшли»²².

Слід зазначити, що у наведених вище звинуваченнях священика немає й згадки про політичні причини переходу, які з'являться трохи згодом. Вже 21 травня 1912 р. Андрій Азарій, не погоджуючись з рішенням від 26 квітня 1911 р., подав апеляцію до королівського генерального прокурора в м. Кошіце. Священик визнавав, що селяни неодноразово заявляли йому про перехід у православ'я, але жодного разу не просили посвідчення²³. Він стверджував, що не був зобов'язаний приймати до відома заяви вірників, коли вони не були подані в його офіційному помешканні, крім того, заявники завжди висловлювали свої вимоги не поодинці, як вимагає закон, а натовпом. Наприкінці апеляційного звернення Андрій Азарій безпідставно звинуватив бажуючих перейти у православ'я у політичній антидержавній агітації: «Це результат самого великого розмаху підбурювання проти греко-католицької релігії й угорської держави. Організатори руху в Ізі хотять північно-східну частину Угорщини залучити до панування російського царя»²⁴.

Звинувачення Андрія Азарія були прийняті до відома угорською владою. 16 квітня 1912 р. хустський окружний начальник виніс постанову, за якою 1688 посвідчень, поданих православним священиком Аурелом Мотином та жителями села Іза, не відповідали вимогам § 3, 4, 5 закону LII від 1868 р., а отже, утворення православної церкви в с. Іза є неможливим²⁵. В обґрунтуванні рішення окружний начальник доводив, що свідоцтва є неправильно оформлені, через що їх не можна було приймати до уваги. У його висновках продовжуються політичні звинувачення проти членів православного руху. «В с. Іза поширення ідей православної віри пов'язано із тим переконанням, що природним наслідком прийняття православної віри є перехід частини угорської держави до панування російського царя, який угорські органи та панство прожене»²⁶. Селяни подали оскарження на рішення Хустського окружного начальника від 16 квітня 1912 р., але заступник жупана Марамороського комітату у постанові від 30 листопада 1912 р. відхилив апеляцію і залишив у силі попереднє рішення щодо утворення православної громади в с. Іза²⁷.

У червні 1912 р. з угорського Міністерства культів і народної освіти на ім'я греко-католицького єпископа надійшов лист, у якому в загальних рисах давався аналіз релігійного становища в Північно-Східній Угорщині. Дописувач стверджував, що православний рух є російською агітацією та переслідує великоруську ідею: «Стосовно утворення православної парафії в Ізі, то цьому вдалося перешкодити,

але рух перекинувся на кілька сіл Хустського округу, у Тячівському окрузі охопив Тереблю, Дулово, Кричево, у Тересвянському окрузі – Терново, Нересницю, Вільхівці, далі в Ясіня»²⁸. Чиновник повідомляв єпископа, що греко-католицьке духовенство байдуже ставиться до православного руху, іноді не звертає уваги на зв'язок вчителів із православними ватажками. А тому потрібно проводити більше місій, замінювати деяких священників тощо. Представник міністерства не відкидав можливість втручання адміністративних органів у боротьбу з православ'ям, але головну роль відводив діяльності греко-католицького єпископа.

Одним із центрів православного руху на Закарпатті було також село Теребля на Тячівщині. Головним ініціатором переходу селян у православ'я був місцевий житель Юрій Чопик. Угорською газетою «Máramarosi Független Ujság» у статті «Завойовує схизма» писало, що в Тереблі поширюються чутки про те, що угорський король має намір віддати Північно-Східну Угорщину російському царю, а ті, хто мав керівну роль у православ'ї, отримають дворянство, землеволодіння, посаду й будуть утворювати привілейований клас²⁹. Посилаючись на слова місцевого уніатського священника Олександра Кимака, газета переконувала, що селяни погрожують прогнати панів та євреїв і поділити їхні землі між собою.

На розвиток православного руху в с. Теребля впливало не тільки нестача землі та важке соціально-економічне становище селян: головною причиною переходу у православ'я було незадоволення місцевим уніатським священником Олександром Кимаком. Селяни під час особистих відвідин та письмово просили мукачівського єпископа замінити в селі священника. Вони наводили численні факти проти нього та підкріплювали прохання свідченнями очевидців. Наприклад, у листі від 1 березня 1912 р. зазначалося, що священник виступав за відміну поста та скорочення богослужіння, зневажливо та грубо ставився до селян, повідомлялися випадки про побиття служителем церкви селян. Після відмови вірниками записуватися до «Католицького з'єднання» та давати більший розмір натурального податку Олександр Кимак звернувся до місцевої поліції з вимогою покарати селян. Як доказ проти селян священник повідомив, що вони використовують заборонені богословські книги, надруковані в Києві. Як виявилось пізніше, ці книги були куплені за згоди священника та більша частина з них знаходилася в сільській церкві. Жителі Тереблі застерігали єпископа, що в разі невиконання їхніх вимог вони будуть змушені покинути греко-католицьку церкву³⁰. Звернення аналогічного змісту було надіслано від жителів с. Дулово, де церкву також обслуговував священник Олександр Кимак. Однак єпископ Юлій (Фірцак) та представники консисторії не виконали прохання жителів с. Теребля. Не змінило

ситуацію й призначення нового єпископа. Наведений випадок був характерним для основної кількості громад, що покинули унію. Пасивність та бездіяльність єпископської влади, потурання священникам, тиск на незадоволених селян та бездіяльність душпастирів приводили до поширення православного руху.

Невдачі у місіонерській роботі в с. Іза змусили угорську владу та греко-католицьку церкву перейти до більш радикальних методів. Про зміну тактики у боротьбі з православним рухом заявляв мукачівський єпископ Антоній (Папп): «В Марамороші треба було провести арешти. Треба загострити прикордонну сторожу, щоб не потрапляли панславистські листівки. Заборонити відвідування закордонних відпустових місць. Про це я інформував Міністерство судівництва і дістав велике зацікавлення»³¹. Автор статті в «Канадійському русині» засуджував пропоновану методику, вважаючи, що тоді православ'я «набере маску муучеництва». Він пропонував єпископу посилити освіту серед населення на рідній мові, а не насильно мадяризувати русинів. Щоб придушити рух проти унії, в найбільші центри православ'я було відправлено додаткові загони жандармів та солдатів.

Головним ініціатором насилля проти православних селян у с. Іза був уніатський священник Андрій Азарій. Це підтверджує донесення марамороського піджупана Гулачі до керівництва комітату, який прямо вказує, що переслідування православних відбувалися «на прохання пана духівника о. Азарія»³². В с. Іза роботу поліції та військових очолили слідчі з Сиготу Міклош Бренер та Міклош Імре, котрі проголосили в селі військовий стан: селянам заборонялося збиратися групами більше двох чоловік та ходити до сусідів³³. Жандарми вимагали від селян, щоб кожний мав при собі посвідчення про те, що він відвідує греко-католицьку церкву, які видавав місцевий священник. Якщо селянин не мав такого документу, то його піддавали катуванням та переслідуванням. Наприклад, жандарми жорстоко побили Івана Пасульку, Костянтина Вакарова, Костянтина Хвуста, Андрія Пристаю за те, що вони відмовилися давати присягу про повернення до унії; жінок Ганну Кадарь і Марію Сабов – за спробу відвести дітей на хрещення до православного священника в Мішкольці; Івана Гайду, Марію Вакаров, Івана Борщика за проведення богослужіння вдома босими і голими водили вулицями, а Василя Вучкана прив'язали до коня, якого ганяли селом³⁴. Жандарми в грудні 1912 р. зловили під час молитви групу молодих дівчат, яких роздягнули догола і тримали в річці до самого ранку³⁵. Серед них була і майбутня ігуменя Липчанського та Мукачівського монастирів Параскева (Прокоп). Угорці зруйнували молитовний дім у центрі села та демонтували православний хрест³⁶.

Крім того, на православних робився фінансовий тиск. Окружний уряд у Довгому 1911 р. наклав 724 штрафи на жителів с. Липча за

різні проступки, в тому числі за антисанітарію на селянському дворі. Непорядок на дворі коштував селянину 10 крон. У с. Іза в будинки активістів православного руху було розквартировано угорських солдатів, утримання яких покладалося на хазяїв³⁷. Хустський окружний уряд декількох селян з Ізи поштрафував за те, що не знищували гусінь. Окружний уряд у Довгому розпорядженням 553/1912 поштрафував 305 жителів Липчі за те, що молилися вдома. Розмір штрафу складав 60 крон. Потім розмір штрафу було збільшено до 200 крон, а Юрій Чопик з прибічниками з Тереблї платили вже 400 крон³⁸. У с. Великі Лучки за наказом мукачівського окружного начальника у 1913 р. було зруйновано православний хрест та закрито молитовний будинок³⁹.

Коли православний рух не вдалося зупинити штрафами та поборами, Міністерство внутрішніх справ відправило в Мараморош-Сигот радника Горнера, якому доручили придушити православ'я. На території Угорської Русі почали діяти таємні агенти, провокатори, детективи, фінансовані урядом. Поліція провела декілька рейдів в Ізі, Кошельові, Липчі, Нанкові, Горінчеві, Нижньому Бистрому, Тереблї, Дулові, Нересниці, Тернові, Бичкові, Рахові, Великих Лучках, під час яких було заарештовано біля 180 осіб⁴⁰. Заарештованих утримували в жупанатських та окружних в'язницях, де з них постійно знущалися та тортурами вибивали зізнання у злочинах. Через відсутність доказів у обвинуваченні суд залишив під вартою 94 чол. Судове засідання планувалося розпочати в Дебрецені 25 листопада 1913 р., але дата початку суду постійно переносилася у зв'язку з відсутністю головного звинуваченого Олексія (Кабалюка) та недостатністю доказів у обвинувачення⁴¹. На нараді в Будапешті, що була скликана у справі процесу, були присутні голова уряду, граф Калман Тісса, міністр культів і народної освіти Бейла Янкович, мукачівський єпископ Антоній (Папп), урядовий радник Жигмонд Перені, єпископський вікарій Міклош Балог, міністерський радник Орест Сабов, мукачівський декан Еміл Коссей, адвокат Міклош Куткафалві. Вони прийняли рішення розпочати процес 29 грудня 1913 р. в Мараморош-Сиготі.

Про безпідставність звинувачення та жорстоке поводження з в'язнями багато писала львівська москвофільська газета «Русское Слово»: «Мадяри не мають ніякого милосердя і страшно переслідують ті слов'янські народи, котрі живуть в Угорщині. Незадовго відбудеться суд в угорському місті Дебречин. За що властиво будуть судити руских людей, нікто не знає. Певно за те, що вони не відреклися від своєї народності, віри і церкви і були руськими патріотами. Жертви того мадярського суда будуть новою окрасою геройського подвигу руського народу»⁴². Оцінка православного руху була протилежною у виданнях українського напрямку. Так, львівська «Праця» 15 квітня 1914 р. писала: «Щойно тепер, коли православні і царславні агенти Росії

заплодилися і загіздилися в Галичині та на угорській Україні, Австрія взялася до нищення сеї небезпечної погани. Проти російських агентів почала Австрія виступати, будь-то адміністративно через старостів, жандармів, кари та арешти, будь-то стала потягати їх до судової відповідальності, виточувати проти них судові процеси. У москвофільських діячів переводжено ревізії, а в кінці кількох з них посаджено на лаві обжалованих і зроблено їм процес о державну зраду»⁴³.

29 грудня 1913 р. в Мараморош-Сиготі на лаві підсудних опинилося 94 особи, серед яких чоловіки і жінки віком від 17 до 64 років. За мірою «скоєних злочинів» суд на чолі з Аврелієм Товтом та королівським прокурором Андором Ілляшем розділив ув'язнених на 15 груп. Селянам висунули звинувачення в тому, що вони шляхом поширення православ'я хотіли відірвати частину угорської держави і приєднати її до Росії; що вони вели агітацію проти греко-католицького духовенства, церкви, угорського народу і законів. Згідно угорських закону 1868 р. громадяни держави могли вільно переходити з одного віросповідання в інше, дотримуючись визначених формальностей. Таким чином, переслідування за зміну релігії не могло бути злочином. Прокурор переконував суд, що підсудні встановили зв'язки з графом Володимиром Бобринським в Петербурзі і братами Геровськими в Чернівцях з політичною метою. За словами прокурора, звинувачені проводили політичну агітацію на ярмарках і відпустах в монастирях та при матеріальній допомозі «Галицько-Руського общества», поширювали в русинських комітатах відозви, газети, листи, які викликали ненависть до угорської держави і греко-католицького духовенства⁴⁴. На боці православних виступали 19 адвокатів, більшість з яких було безкоштовно призначено угорською владою⁴⁵.

Серед речових доказів, за допомогою яких прокурор намагався довести антидержавну діяльність підсудних, були картини, на яких зображувалися афонські та київські монастирі, ікони, богослужебні книги, видані в Києві, Одесі, Москві, періодичні видання з Чернівців та Львова⁴⁶. У акті звинувачення прокурор А. Ілlesh говорив про історію православ'я в Східній Угорщині та активізацію руху з включенням до нього Олексія (Кабалюка)⁴⁷. Після виступу прокурора суд перейшов до допиту обвинувачених. Судове слухання проводилися на угорській мові, якою володіло лише декілька затриманих. Адвокати звертали увагу на те, що перекладачі неправильно тлумачать висловлювання підсудних та свідків. Більшість ув'язнених відкидали протидержавну агітацію, вони твердили про її суто релігійний характер⁴⁸.

Значну увагу преси привернуло слухання на суді «головного звинуваченого» ієромонаха Олексія (Кабалюка), який повернувся з США та добровільно з'явився на суд. 16 січня 1914 р. прокурор представив речовими доказами його вини листи, книги, церковний одяг, пред-

мети церковного вжитку. У одному з листів до архієпископа Євлогія Олексій (Кабалюк) скаржився на Геровських, що ті поширювали в Угорщині антидержавні друковані видання і тим самим налаштували адміністрацію проти угорорусів. Спочатку Кабалюк відмовився від адвоката і захищав себе сам, потім цю роботу виконував адвокат Артур Клейн. Між звинуваченими на суді був і молодший брат Олексія – Юрій Кабалюк. На суді Олексій детально розповів свою біографію, наголосивши, що проводив серед населення лише місійну роботу і не переслідував політичної мети. Щоб підтвердити священницький сан, Кабалюк пред'явив посвідчення, підписане архієпископом Холмським Євлогієм⁴⁹.

Про насилля угорських жандармів напередодні суду свідчать покази жителів с. Іза. Так, Микола Сабов заявив, що під час Різдвяних свят 1913 р. його, хворого, жандарм силою погнав до греко-католицької церкви⁵⁰. Інші селяни стверджували, що вони не допустили ніяких злочинів проти греко-католицької церкви і духовенства та всі скаржилися на насильство жандармерії⁵¹. Від побоїв у в'язниці збожеволіло двоє селян⁵². Після допиту обвинувачених суд перейшов до читання конфіскованої літератури. Багато селян вимагали повернути їм книги назад, вказуючи, що подібні видання є і в греко-католицьких храмах⁵³.

Певний резонанс викликав приїзд з Петербурга графа Володимира Бобринського. 3 лютого 1914 р він у супроводі думських послів Балашова і Дмитрієва приїхав до Будапешту. Львівське «Діло», посилаючись на угорську газету «Pesti Hirlap», подало витяг з інтерв'ю В. Бобринського, який категорично відкинув політичні мотиви в православному русі⁵⁴. На суді граф виявив бажання давати покази на російській мові, для того щоб його могли розуміти підсудні. Але голова суду А. Товт не задовольнив його прохання, мотивуючи відмову тим, що судовий перекладач Медведєвський погано володіє російською мовою. Під час слухання прокурор поставив графу ряд питань, які мали безглуздий та провокаційний характер. Свідок заперечив закид про фінансування паломницьких поїздок угорорусів до Росії та проведення політичної агітації в Угорщині⁵⁵.

Неоднозначну оцінку громадськості викликали допити свідків, яких, за повідомленням львівської газети «Діло», було до 300 чол.⁵⁶ Головною фігурою звинувачення був провокатор Арнольд Дулішкович. На суді виявилось, що він займався політичним шпіонажем та релігійною пропагандою. Подібне завдання виконував й Андрій Манайло, який поселився в с. Липча біля Хуста. Він ходив поміж селянами, виступав проти мадяризації, греко-католицького духовенства, провокував селян на необережні висловлювання⁵⁷.

Справжній провал звинувачення показало слухання свідків: уніатських священників, сільських корчмарів та чиновників. Між адвокатом

Йозефом Редеем та священником Андрієм Азарієм з Ізи виникла полеміка стосовно трираменного хреста. Адвокат, посилаючись на рішення Конгрегації поширення віри від 19 квітня 1887 р., стверджував, що така форма хреста дозволена церквою, крім того, такий хрест був і на вежі в Ізі. У свою чергу Азарій заперечував слова адвоката, наголошуючи, що такий хрест – це прояв панславізму⁵⁸. Подібне твердження висував і священник Олександр Кимак з Тереблї. Коли адвокат Й. Редей показав йому молитовник з трираменним хрестом, виданий ужгородським «Уніо», він відповів, що це робиться для того, щоб книги краще розходилися в народі. Свідчення священника з Липчі показали, що чимало духівників боролися з православ'ям через особисту користь. Священник повідомив, що з його села надійшло 168 заяв про перехід, внаслідок чого він втратив 300 мір кукурудзи щорічно та плату за треби⁵⁹.

Не маючи достатньої кількості доказів, прокурор 5 лютого 1914 р. звільнив з-під варту значну частину заарештованих, знявши з них усі звинувачення⁶⁰. Незважаючи на всі зусилля захисту й протести світової громадськості, угорська влада 3 березня 1914 р. винесла ганебний вирок – 32 чол. було засуджено до різних строків ув'язнення і сплати великого грошового штрафу⁶¹. Найбільший строк отримав ієромонах Олексій (Кабалюк) (4 роки і 6 місяців в'язниці і 100 крон штрафу)⁶².

Судовий процес в Мараморош-Сиготі у 1913-1914 рр. показав світовій громадськості, що в Угорщині органи влади діють за допомогою провокаторів та підкуплених свідків і не дотримуються законодавства про релігію. Захист, який проводили адвокати, показав, що угорська влада, не маючи змоги засудити православних за вихід з унії, безпідставно інкримінувала їм державну зраду. Вирок суду свідчив про поразку судової системи імперії та її кризу. Методи слідства шокували широкий загал та зацікавили чимало європейських періодичних видань, котрі об'єктивно оцінювали православний рух.

ЛІТЕРАТУРА

1. Показання о. Алексія (Кабалюка) на суде угроруссов // Почаевский листок. 1914. 15 января. С. 7.
2. *Грушевский М.* Очерк истории украинского народа / Сост. и ист.- биогр. очерк Ф.П. Шевченко, В.А. Смолия; Прим. В.М. Рычки, А.И. Гуржия. 2-е изд. К.: Лыбидь, 1991. С. 50.
3. Державний архів Закарпатської області (*далі - ДАЗО*). Ф. 151. Оп. 2. Спр. 2383. Арк. 1.
4. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 3. Спр. 776. Арк. 2.

5. Там само.
6. Там само. Арк. 3.
7. Рассказ архимандрита Алексия от 28 ноября 1945 г. // *Василий (Пронин), архимандрит*. История православной церкви на Закарпатье. К.: Филокалия, 2005. С. 467.
8. *Данилець Ю.* Православна церква на Закарпатті у першій половині ХХ ст. Ужгород: Карпати, 2009. С. 63.
9. Великий подвижник православія на Закарпатті // *Православний вісник*. 1948. № 3. С. 95.
10. Из истории восстановления православной веры в южнокарпатской Руси // *Православный русский календар на 1930 г.* Владимирова, 1929. С. 52.
11. *Евлогий (Георгиевский), митрополит*. Путь моей жизни: воспоминания. М.: Московский рабочий; ВПМД, 1994. С. 235.
12. Свидетель издалека. Изский архимандрит о. Алексей (биографический очерк) // *Православный русский календар на 1929 г.* Владимирова, 1928. С. 19.
13. Як побідила унія на угорской Руси? // *Віра і церков*. (Чернівці). 1913. № 5. С. 4.
14. *Máramarosi Független Ujság*. 1912. 18.02. X. 5.
15. *Данилець Ю.* Преподобний Алексій (Кабалюк) - карпаторуський сповідник // *Сповідники та подвижники Православної церкви на Закарпатті в ХХ ст.* / Авт. кол.: Ю. Данилець – голова авт. кол., архієпископ Феодор (Мамасуєв), архієпископ Антоній (Паканич), прот. О. Монич, А. Світлинєць, Д. Анашкін, С. Канайло, В. Міщанин, ієромонах Пімен (Мацола), прот. В. Юрина. Ужгород, 2011. С. 13.
16. Гонения на православну віру в Угорщині // *Русская правда*. 1912. 28 июня. С. 3.
17. *Пан С., о.* Історія Закарпаття. У 3 т. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2003. Т. 3. С. 546.
18. *Hódit a skizma* // *Máramarosi Független Ujság*. 1912. 12.10. X. 2.
19. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 3. Спр. 1926. Арк. 1.
20. Там само. Арк. 1 зв.
21. Там само. Арк. 2.
22. Там само. Арк. 3.
23. Там само. Арк. 6 зв.
24. Там само. Арк. 9.
25. Там само. Арк. 38.
26. Там само. Арк. 38 зв.
27. Там само. Арк. 77-81 зв.
28. Там само. Арк. 52 зв.
29. *Hódit a skizma* // *Máramarosi Független Ujság*. 1912. 12.10. X. 3.
30. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 4. Спр. 28. Арк. 15-20.
31. Угорський греко-католицький єпископ про ширенє православія між русинами // *Канадійський русин*. Вінніпег. 1912. 25 мая. С. 2.
32. Гонения православной веры. Слава Богу нашему и честь мarmорош-сиготским страдальцам 1914-1934. Мукачево, 1934. С. 4.
33. *Бескидский*. Как мадьярское правительство и униаты готовили Мarmорошский процесс // *Православный русский календарь*. Владимирова

на Словенску, 1930. С. 59.

34. Там само. С. 58.

35. *Аверкий (Таушев), архиепископ*. Кончина игумені Параскевы // Православная Русь. Джорданвилль. 1967. № 10. С. 4.

36. Письмо из Угорской Руси // Русская правда. 1913. 28 февраля. С. 5-6.

37. *Грабец М.* К истории Марморощского процесса. Ужгород, 1934. С. 19.

38. *Beskid K.* Monstrosni process v Marmaroske Sihoti. Hust, 1926. С. 19.

39. *Бескидский*. Как мадьярское правительство и униаты готовили Марморощский процесс // Православный русский календарь. Владимирово на Словенску, 1930. С. 59

40. Что діється на Угорщині // Русская правда. 1913. 18 апреля. С. 4.

41. Из Угорской Руси // Русская правда. 1913. 28 ноября. С. 2.

42. Под мадьярским ярмом // Русское слово. Львов. 1913. 3 октября. С. 2.

43. Право- і царославіє // Праця. 1914. 15 квітня. С. 2.

44. Жертви русофільської пропаганди перед судом // Діло і Нове слово. Львів. 1913. 29 грудня. С. 1.

45. *Beskid K.* Monstrosni process v Marmaroske Sihoti. Hust, 1926. С. 20.

46. Издѣвательство надъ русскими въ Австріи // Почаевскій листокъ. 1914. 15 января. С. 5.

47. Процесс против 94 угроруссов // Русское слово. 1914. 1 января. С. 2.

48. До Мармарошського процесу // Нива. Львів. 1914. 15 марця. С. 159.

49. Показанія о. Алексія (Кабалюка) на суде угроруссов // Почаевский листок. 1914. 15 января. С. 7-8.

50. Proces s rusinskymi «velezradci» // Delnicke listy. 1914. 30 ledna. S. 6.

51. Патріот Закарпатської Руси // Наша Родина. Календарь на 1921 г. Springfield, Vt. USA: Издание Русского сиротского приюта, 1920. С. 15.

52. Жертви русофільської пропаганди // Діло і Нове слово. 1914. 3 січня. С. 3.

53. Процесс угроруссовъ // Голос Москвы. 1914. 16 января. С. 14.

54. Російський провокатор в Угорщині // Діло. 1914. 5 лютого. С. 4.

55. Гр. Бобринський на суді // Діло. 1914. 10 лютого. С. 3.

56. Русофільський рух в Східній Угорщині // Діло. 1913. 10 грудня. С. 3.

57. Proces s Rusiny // Cech. 1914. 11 unora. S. 2.

58. *Beskid K.* Monstrosni process v Marmaroske Sihoti. Hust, 1926. С. 27.

59. *Грабец М.* К истории Марморощского процесса. Ужгород, 1934. С. 20.

60. Процесс угроруссовъ // Голос Москвы. 1914. 6 февраля. С. 4.

61. Le proces des Ruthenes // Le Figaro. 1914. 4 mars. P. 2.

62. Вирок в Мараморошській розправі // Діло. 1914. 3 березня. С. 6.

References

1. Pokazaniya o. Aleksija (Kabaljuka) na sude ugrorussov // Pochaevskij lystok. 1914. 15 janvarja. S. 7.

2. *Grushevskiy M.* Ocherk istorii ukrainskogo naroda / Sost. i ist.- biogr. ocherk F.P. Shevchenko, V.A. Smoliya; Prim. V.M. Rychki, A.I. Gurzhiya. 2-e izd. K.: Lybid', 1991. S. 50.

3. DAZO. F. 151. Op. 2. Spr. 2383. Ark. 1.

4. DAZO. F. 151. Op. 3. Spr. 776. Ark. 2.
5. Tam samo.
6. Tam samo. Ark. 3.
7. Rasskaz arhimandrita Aleksiya ot 28 noyabrya 1945 g. // *Vasilii (Pronin), arhimandrit. Istoriya pravoslavnoy tserkvi na Zakarpatt'e*. K.: Filokaliya, 2005. S. 467.
8. *Danylec' Yu.* Pravoslavna tserkva na Zakarpatti u pershiy polovini XX st. Uzhgorod: Karpati, 2009. S. 63.
9. Velikiy podvizhnik pravoslaviya na Zakarpatti // *Pravoslavniy visnik*. 1948. № 3. S. 95.
10. Iz istorii vozstanovleniya Pravoslavnoy verry v yuzhnokarpatskoy Rusi // *Pravoslavnyy Russkiy kalendar na 1930 g.* Vladimirovo, 1929. S. 52.
11. *Evlogiy (Georgievskiy), mitropolit.* Put' moyey zhizni: vospominaniya. M.: Moskovskiy rabochiy; VPMD, 1994. S. 235.
12. Svidetel' izdaleka. Izskiy Arhimandrit o. Aleksey (biograficheskiy ocherk) // *Pravoslavnyy Russkiy kalendar na 1929 g.* Vladimirovo, 1928. S. 19.
13. Jak pobidylya unija na ugorskoj Rusy? // *Vira i Cerkov.* (Chernivci). 1913. № 5. S. 4.
14. Máramarosi Független Ujság. 1912. 18.02. X. 5.
15. *Danylec' Ju.* Prepodobnyy Aleksij (Kabaljuk) - Karpatorus'kyj spovidnyk // *Spovidnyky ta Podvyzhnyky Pravoslavnoi' Cerkvy na Zakarpatti v XX st.* / Avt. kol.: Ju. Danylec' – golova avt. kol., arhiyepyskop Feodor (Mamasujev), arhiyepyskop Antonij (Pakanych), prot. O. Monych, A. Svitlync', D. Anashkin, S. Kanajlo, V. Mishhanyn, ijeromonah Pimen (Macola), prot. V. Jurya. Uzhgorod, 2011. S. 13.
16. Gonenyja na pravoslavnu viru v Ugorshhyni // *Russkaja Pravda*. 1912. 28 yjunja. S. 3.
17. *Pap S., o.* Istoriya Zakarpattja. U 3 t. Ivano-Frankivs'k: Nova Zorja, 2003. T. 3. S. 546.
18. Hódit a skizma // Máramarosi Független Ujság. 1912. 12.10. X. 2.
19. DAZO. F. 151. Op. 3. Spr. 1926. Ark. 1.
20. Tam samo. Ark. 1 zv.
21. Tam samo. Ark. 2.
22. Tam samo. Ark. 3.
23. Tam samo. Ark. 6 zv.
24. Tam samo. Ark. 9.
25. Tam samo. Ark. 38.
26. Tam samo. Ark. 38 zv.
27. Tam samo. Ark. 77-81 zv.
28. Tam samo. Ark. 52 zv.
29. Hódit a skizma // Máramarosi Független Ujság. 1912. 12.10. X. 3.
30. DAZO. F. 151. Op. 4. Spr. 28. Ark. 15-20.
31. Ugors'kyj greko-katolyč'kyj jepyskop pro shyrenje pravoslaviya mizh rusynamy // *Kanadijs'kyj rusyn.* Vinnipeg. 1912. 25 maja. S. 2.
32. Gonenyja pravoslavnoj veri. Slava Bogu nashemu y chest' Marmorosh-Sygotskym stradal'cam 1914-1934. Mukachevo, 1934. S. 4.
33. *Beskydskiy.* Kak mad'jarskoe pravytel'stvo y unyaty podgotovljaly Marmoroshskiy process // *Pravoslavnyj Russkiy Kalendar.* Vladymyrov na Slovensku, 1930. S. 59.

34. Tam samo. S. 58.
35. *Averkij (Taushev), arhyepyskop*. Konchyna Ygumeniy Paraskevyy // Pravoslavnaia Rus'. Dzhordanvill'. 1967. № 10. S. 4.
36. Pys'mo yz Ugorskoj Rusy // Russkaja Pravda. 1913. 28 fevralja. S. 5-6.
37. *Grabec M.* K ystorry Marmoroshskogo processa. Uzhgorod, 1934. S. 19.
38. *Beskid K.* Monstrosni process v Marmarosske Sihoti. Hust, 1926. S. 19.
39. *Beskydskij*. Kak mad'jarskoe pravytel'stvo y unyaty podgotovljaly Marmoroshskij process // Pravoslavnyj Russkij Kalendar'. Vladymyrovo na Slovensku, 1930. S. 59.
40. Chto dietsja na Ugorshhyni // Russkaja Pravda. 1913. 18 aprelja. S. 4.
41. Yz Ugorskoj Rusy // Russkaja Pravda. 1913. 28 nojabrja. S. 2.
42. Pod mad'jarskym jarmom // Russkoe Slovo. L'viv. 1913. 3 oktjabrja. S. 2.
43. Pravo- i caroslavije // Pracja. 1914. 15 kvitnja. S. 2.
44. Zhertvy rusofil's'koi' propagandy pered sudom // Dilo i Nove Slovo. L'viv. 1913. 29 grudnja. S. 1.
45. *Beskid K.* Monstrosni process v Marmarosske Sihoti. Hust, 1926. S. 20.
46. Yzdevatel'stvo nad russkymy v Avstrii // Pochaevskij Lystok. 1914. 15 janvarja. S. 5.
47. Process protyv 94 ugorussov // Russkoe Slovo. 1914. 1 janvarja. S. 2.
48. Do Marmarosh's'kogo procesu // Nyva. L'viv. 1914. 15 marcja. S. 159.
49. Pokazaniia o Aleksija (Kabaljuka) na sude ugorussov // Pochaevskij Lystok. 1914. 15 janvarja. S. 7-8.
50. Proces s rusinskymi «velezradci» // Delnicke listy. 1914. 30 ledna. S. 6.
51. Patriot Zakarpatskoj Rusy // Nasha Rodyna. Kalendar' na 1921 g. Springfield, Vt. USA: Yzdanie Russkago syrotskago pryjuta, 1920. S. 15.
52. Zhertvy rusofil's'koi' propagandy // Dilo i Nove Slovo. 1914. 3 sichnja. S. 3.
53. Protsess ugorussov // Golos Moskv. 1914. 16 janvarja. S. 14.
54. Rosijs'kij provokator v Ugorshhyni // Dilo. 1914. 5 ljutogo. S. 4.
55. G'r. Bobryns'kij na sudi // Dilo. 1914. 5 ljutogo. S. 3.
56. Rusofil's'kij ruh v shidnij Ugorshhyni // Dilo. 1913. 10 grudnja. S. 3.
57. Proces s Rusiny // Cech. 1914. 11 unora. S. 2.
58. *Beskid K.* Monstrosni process v Marmarosske Sihoti. Hust, 1926. S. 27.
59. *Grabec M.* K ystorry Marmoroshskogo processa. Uzhgorod, 1934. S. 20.
60. Protsess ugorussov // Golos Moskv. 1914. 6 fevralja. S. 4.
61. Le proces des Ruthenes // Le Figaro. 1914. 4 mars. P. 2.
62. Vyrok v Marmarosh's'kij rozpravi // Dilo. 1914. 3 bereznja. S. 6.

Данилец Юрий Васильевич - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины Государственного высшего учебного заведения «Ужгородский национальный университет».

e-mail: jurijdanilec@rambler.ru

Danilec' Yuriy - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine of State Higher Education Establishment «Uzhhorod National University».

e-mail: jurijdanilec@rambler